

певними класами іменників, зв'язок між лексемами на позначення кольору може бути зумовлений не лише семантичними властивостями прикметників, але й властивостями предметів зовнішнього світу, які можуть характеризуватися тим чи іншим словом-позначенням кольору.

1. Англо-український фразеологічний словник / За ред. К.Т.Баранцева. – К.: Наукова думка, 1960. 2. Большой англо-русский фразеологический словарь: Около 20 000 фразеологических единиц / А.В.Кунин. – 5-е изд., исправл. – М.: Живой язык, 1998. 3. Словник фразеологізмів української мови / Укл. В.М.Білоноженко, І.С.Гнатюк, В.В.Дятчук. – К.: Наукова думка, 2003. 4. Фразеологічний словник української мови / Укл. Г.М.Удовиченко. – К.: Наукова думка, 1972.

This article is an attempt to find mutual paradigmatic and syntagmatic qualities of idioms with color names in contrastive-comparative target of English and Ukrainian. We tried to find out what relations have paradigmatic and syntagmatic segments of lexical units.

Крепель В.І.

Київський національний лінгвістичний університет

РОЛЬ ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНИХ ЧИННИКІВ У ПРОЦЕСІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ НОМІНАЦІЇ

**(на матеріалі фразеологізмів з компонентом на позначення кольору
німецької та української мов)**

Проблема мовної номінації, яка "кожного разу виступає на авансцену, коли увага дослідників звертається до змістовної сторони знака, а тим самим і до проблеми взаємодії дійсності та мислення, мислення та мови" [1:138], продовжує привертати увагу лінгвістів різноманітністю взаємодіючих чинників, що призводять до виникнення нових сигніфікатів. У процесі фразеологічної номінації номінуються сутності матеріального та ідеального світів шляхом використання вже існуючих у мові мовних засобів, які зазнають повного або часткового переосмислення з метою образної, експресивної, емоційної та/або оцінної репрезентації позамовної дійсності, тобто за характером використання мовних засобів ця номінація є вторинною.

Висхідним положенням при розгляді взаємодії мовних та позамовних чинників у процесі створення фразеологічних одиниць (ФО) є теза про те, що об'єктивна діалектика речей детермінує суб'єктивну діалектику понять, і ця об'єктивна детермінація мислення предметним світом здійснюється через механізм соціального відображення. Мислення розглядається як продукт історичного розвитку суспільної практики, як особлива форма людської діяльності, що є дериватом діяльності практичної. Творчий характер людського мислення визначається здатністю свідомості до відображення, причому свідомість не лише відображає об'єктивний світ, але й творить його, тому що процес відображення є одночасно процесом аналізу та синтезу.

Процес номінації зумовлений пізнавальною діяльністю людей, а процес пізнання, який охоплює декілька ступенів, має надзвичайно складний та багатосторонній характер.

Безпосереднім відображенням предметів і явищ навколишнього світу, які впливають на органи почуття людини, є відчуття, на підставі яких в людському мозку відбувається сприймання, відображення предмета в цілому, в усій сумі його властивостей та якостей, тобто зорові, слухові, тактильні та інші відчуття, частіше їх сукупність створюють чуттєвий образ предмету, який закріплюється у свідомості у вигляді відбитку предмета. На підставі сприймання та комплексного аналізу всіх подразників, які надходять із зовнішнього середовища та із кори головного мозку, виникають уявлення. Уявлення – це чуттєві образи предметів та явищ, конкретна форма знань, що полягає в асоціації наглядних образів. За своєю функцією в діяльності уявлення є редукаціями перцептивних характеристик образу [2:53].

Вже на перших етапах номінації здійснюється порівняння, зіставлення, виявлення загальних ознак, аналогій, встановлення мисленнєвих асоціацій між предметами і т.і. Здатність абстрагуючої діяльності людської свідомості до узагальнення життєвого досвіду, отриманого за допомогою відчуттів, сприймань та уявлень, знаходить своє відображення в поняттях, які є вищою формою пізнання і однією з найважливіших форм людського мислення. Поняття як вищий спосіб відображення предметів, явищ та їх властивостей є складним явищем психічної діяльності. Поняття – це думка про предмет, яка виділяє в ньому суттєві ознаки, такі, "котрі обов'язково належать предмету за всіх умов, без котрих даний предмет не може існувати і котрі відображають корінну сутність предмета і відрізняють його від предметів інших видів та родів" [3:275]. Досліджуючи фразеологічну номінацію в аспекті взаємодії об'єктивної дійсності, мови та мислення та дефінуючи явище номінації як складний гносеологічний процес, який має декілька ступенів, слід говорити про наявність у ньому елементів не лише логічного, але й чуттєвого пізнання, тому що пізнання здійснюється не лише шляхом абстрактного, узагальнюючого мислення, але й у процесі образного, чуттєво-споглядального за своєю природою мислення, особливо на початкових етапах. Виникнення ФО пов'язане із чуттєво-образним уявленням та кваліфікацією денотатів. Вплив об'єктивного світу в процесі номінації полягає переважно у виборі лексичного матеріалу для фразоворення та у висхідному значенні перемінних словесних комплексів, що підлягають фразеологізації.

Розглядаючи екстралінгвістичні чинники у фразотворчих процесах на матеріалі фразеологізмів з компонентом на позначення кольору, які є стрижневими в цих фразеологізмах, тобто вони відіграють визначальну роль у створенні конотативного значення, необхідно відзначити виділення людським мисленням категорії якості як такої, що відображує специфіку предметів та явищ і завдяки якій одне явище відрізняється від іншого. Колір належить до якісних характеристик предметів, він сприймається зоровими рецепторами і на відміну від руху, простору та часу належить до неосновних форм існування матерії, тобто його існування пов'язане з деякими властивостями матерії, що проявляються за певних умов.

Діалектика пізнання феномену кольору складна і повна протиріч. Так, древні греки вважали, що всі тіла мали кольорову оболонку, піфагорійці називали оболонку тіл словом, що означало "фарба", проте вже Аристотель розумів під кольором якість, яка є присутньою у самій субстанції. Новітні дослідження засвідчують, що колір є однією із властивостей світла (не слід плутати колір з фарбою, фарбником).

У феномені кольору необхідно виділяти його відчуття, сприймання та називання. Однак називання кольору залежить не лише від органів зору, але й від властивостей сприймаючої нервової системи, від реальних умов проживання та практичних потреб людини. Континуум кольору є у природі безперервним, проте людина вільно членує та позначає кольорову гамму. За даними вчених людське око здатне за оптимальних умов розрізнити 10 мільйонів кольорів, в той же час мови мають незрівняно менше словесних знаків на їх позначення. Таким чином, має місце певна дивергенція між нескінченністю об'єктивної реальності та обмеженістю мовних знаків, і ми спостерігаємо унікальну здатність мови до фіксації та передачі необмеженого людського досвіду обмеженими мовними засобами.

На питання щодо кількості прикметників на позначення кольору в мовах не можна дати точної відповіді, тому що у кожній мові існують свої моделі, за якими можна утворити необхідне позначення кольору. Цікавим є той факт, що денотація кольору є мовною універсалією, проте виокремлення кольорів, їх угруповання і означення у мовах зазнавало протягом віків певних змін і відрізнялось у різних культурах. Особливо відмінними були класифікації кольорів у мало розвинених племен, де кольори відігравали велику роль у символізації їх дійсності.

Великий німецький поет, філософ та вчений Йоганн Вольфганг Гете виклав результати свого дослідження про цей цікавий феномен природи у "Вченні про кольори", де він вивчав відношення до кольору з давніх часів. Його цікавило загальнофілософське трактування сприймання кольору, фізика кольору, виготовлення хімічних фарб, психологічний вплив, а також алегоричне, символічне та містичне використання кольорів. Так, він говорить, "що жовтий колір милує око, розширює серце, бадьорить дух і ми зразу відчуваємо тепло. Багатьом хочеться сміятись, коли вони дивляться через жовте скло... Синій колір зображує все у сумному світлі... Червоний надає пейзажу страшного вигляду" [4:264-268]. Воган Корніш намагався розділити кольори на такі, що надають відчуття "тепла" і відчуття "холоду". До теплих кольорів він відніс червоний, помаранчевий, жовтий та жовтозелений, а до холодних – синьозелений, синій та фіолетовий.

У одного із африканських племен Ліберії існує лише два слова для позначення розмаїття кольорової гами і всі теплі кольори (червоний, помаранчевий, жовтий) мають одне загальне позначення, всі холодні (блакитний, фіолетовий, зелений) – інше [5:68].

Розглядемо дещо детальніше окремі кольори, які мають психологічний вплив на людину, тому що цей аспект є важливим у дослідженні переосмислення прикметників на позначення кольору і проливає світло на характер взаємодії мовних та психологічних чинників у фразеологічній

номінації. Результати дослідження запозичені з книги М. Дерибере " Колір в діяльності людини" [6:3].

Жовтий – сонячний колір, колір доброго і веселого настрою. Психологічні дослідження показали, що жовтий колір є найвеселішим.

Червоний – колір вогню і крові, колір, що викликає тепло... Червоний колір – це колір життєдайної сили і дії, він має вплив на настрій людини.

Зелений колір заспокоює, це колір природи. Він свіжий і вологий, цей колір дає відпочинок зору.

Блакитний колір асоціюється з небом або водою. Він – світлий, свіжий і прозорий... У сфері почуттів блакитний колір нагадує про мир і спонукає до роздумів. Було відмічено, що цей колір впливає заспокійливо і його люблять найбільше.

Білий – символ чистоти; колір є холодним, якщо не використовуюється разом із червоним, жовтим або помаранчевим.

Чорний колір пригнічує.

Отже, психологічний вплив кольорів на людину такий: світлі відтінки є більш веселими, темні – більш сумними, теплі тони збуджують, холодні – заспокоюють.

Іноді психологічний вплив кольору народжується символізмом, який прийшов з глибини віків. При утворенні фразеологізмів з компонентом на позначення кольору символічне використання позначень кольору відіграє велику роль [7:198-205]. Відомо, що в IX-XII ст. у християнстві закладався кольоровий канон літургії, а групування кольорів здійснювалось за принципом символіки [8:93]. Певні кольори набували переваги, на інші накладалось табу. Кольоровий канон літургії наклав табу на жовтий колір, у середньовіччі іудею зображували жовтим. Цей колір був у німців символом заздрості, продажності, зради, він слугував знаком презирливого відношення. Відомо, що за часів фашизму в Німеччині до одягу євреїв прикріплювали жовті зірки, а жовті капелюхи були знаком банкрутства.

Символічне значення кольорів в різних культурах може не співпадати. Це пов'язано з розбіжностями в культурі, релігії, традиціях, а також з великою роллю фактора випадковості при виділенні ознаки, яку покладено в основу номінації. В Китаї, наприклад, кольором трауру є блакитний, а також білий колір. Водночас білий колір символізує у багатьох народів чистоту, недоторканість, незайманість (про дівчину), красу, а чорний – нещастя, горе, зло. Апостеріорі можна стверджувати, що протиставлення білого і чорного кольорів, пов'язане з поняттям світла і темряви, символізує добро і зло і має трансцендентний характер, пор.: *чорна невдячність, schwarzer Undank, black ingratitude, біле личко, eine weiße Weste haben* – "мати незаплямовану репутацію".

У фразеології і німецької і української мови знайшло відображення використання політичних символів. Під час французької революції ХУІІІ ст. червоний колір був кольором повстанців, а Бурбони мала білий прапор. З тієї пори червоний колір став символом революції, а білий – контрреволюції. В українській та російських мовах символічне значення "червоний" розширилось, воно отримало додаткові семи "революційний, радянський, комуністичний", пор.: *rote Armee, der rote Kommandeur*. У німецькій мові

завдяки метонімічному переносу за кольором одяжі фашистів прикметник коричневий отримав коннотативне значення "фашистський" – *die braune Pest* – "коричнева чума", *eine tiefbraune Pest* – "неофашизм".

Група основних кольорів німецької і української мов, які набувають у складі ФО переосмислення, є досить невеликою, проте феномен кольору є настільки специфічним і вагомим у житті людини, що кольори і сьогодні активно використовуються для метафоричних або метонімічних переносів. Так, під час президентських виборів в Україні 2004 року обидва кандидати на пост президента активно використовували кожен свою кольорову символіку і події цих днів отримали назву *помаранчової революції* – *Revolution in Orange*. Видання зарубіжної преси, в тому числі і німецької, як ніколи багато уваги приділяли цим подіям. Баварська газета "Süddeutsche Zeitung" від 25 листопада 2004 року присвятила висвітленню подій в Україні цілих 3 сторінки, а в статті під назвою "*Kraftprobe in Blau und Orange*" її автор досить часто і влучно здійснює метонімічний перенос прикметників "помаранчевий" та "блакитний" для вербалізації явищ, осіб та ситуацій того часу, пор.: "*Kiew ist orange eingefärbt. Fahnen, Pullover, Armbänder, Kopftücher, der neueste Schrei: man färbt sich die Haare orange. In der großen Drogerie auf dem Kreschtschatik, der Kiewer Prachtstraße, die über den Unabhängigkeitsplatz führt, ist der Farbton orange ausverkauft. Orange hatte Viktor Juschtschenkos Wahlkampfteam als Kennzeichen ausgesucht, im Zentrum Kiews feiern nun Menschenmassen seit drei Tagen ein Fest in Orange, das ebenso zum Vorspiel einer friedlichen Revolution werden kann, wie zum Auftakt einer politischen Tragödie*" [9:3].

Президентські вибори 2004 року в Україні увійшли в історію як "помаранчева революція", а з кольором "помаранчевий" пов'язані певні асоціації. Зараз у пресі можна зустріти часте використання цього кольору для здійснення метонімічного переносу, пор.: *помаранчевий народний депутат, помаранчева революція, помаранчеві прихильники, помаранчеві*. А акції представників зелених, направлені на охорону та відновлення навколишнього середовища, журналісти називають *зеленою революцією*, де зелений колір асоціюється з довкіллям. Виникненню асоціацій, викликаних кольором, сприяють категоріально-асоціативні та предметно-логічні зв'язки і відношення, а також психологічний вплив кольорів, які дають імпульси розвитку понять. Важливу роль відіграє при цьому образне мислення людини.

Прикметники на позначення кольору німецької і української мов є синсемантичними одиницями, тобто у функції первинної номінації вони означають кольорову прикмету субстанції і синтаксично залежать від іменників, поєднуючись, звичайно, лише з конкретною лексикою. Набувши переосмислення в процесі фразеологічної номінації, прикметники на позначення кольору обох мов нерідко поєднуються з абстрактними іменниками, наприклад *жовта заздрість, gelber Neid*.

У зв'язку з питанням про понятійно-сміслову підгрунття розвитку переносних значень актуальним є поняття пресупозиції, яке прийшло в лінгвістику з логіки і застосовувалось в логіко-синтаксичних концепціях речення [10:84-90]. Н.Д. Арутюнова диференціює наступні види пресупозицій: екзистенціональні, референтні, логічні, прагматичні, синтагматичні та комунікативні. При

формуванні ФО з компонентом на позначення кольору у процесі фразеологічної номінації поряд з логічними, прагматичними, та комунікативними пресупозиціями особливо великої ролі набувають референтні пресупозиції, тому що нерідко виникнення нового значення у слова визначається властивостями того об'єкта, до якого це слова відноситься. Відомо, що кожний предмет має безліч характеристик в залежності від ракурсу його аналізу. При встановленні асоціацій за подібністю або суміжністю здійснюється перенос найменування в результаті абсолютизації однієї із характеристик референта. Отже, референт як об'єкт емпіричного або наукового пізнання залучається до різноманітних зв'язків і відношень, і, експлікуючи свої властивості, якості в гносеологічному процесі, створює передумови для розширення об'єму уяви і поняття про нього. У сигніфікаті мовного знаку як ментальному відображенні гносеологічного образу закладена потенція гіперболізації його значення шляхом подальшого чуттєвого і/або логічного пізнання предмета або явища. На нашу думку, не слід абсолютизувати понятійну концепцію значення, яка ґрунтується на абсолютизації понятійної форми у значенні гносеологічного образу, тому що на початковому етапі пізнання предметів у якості значень слів виступають уявлення, які ґрунтуються на відчуттях та сприйнятті. Разом з пізнанням дійсності через уявлення до поняття у тому ж напрямку рухається і семантика мови.

Таким чином, до логічних чинників, які беруть участь у процесі фразеологічної номінації, належить утворення понять, причини їх вибору (умотивованість), шлях їх розвитку, а також роль пресупозицій у їх формуванні. Визначення мотивованості вибору слів сприяє з'ясуванню питання про закономірні поняттєво-відображувальні та внутрішньомовні підґрунття номінації і їх комбінаторики.

Поряд з мовними та логічними чинниками, в номінації беруть участь також психологічні чинники як відображення чуттєвого пізнання у мові. Людською психікою, що має оцінний характер, всі явища кваліфікуються як позитивні та негативні, хороші та погані, тому вираження оцінок, емоцій, почуттів, перенос найменувань, який базується на відчуттях, сприйнятті, уявах та асоціаціях за схожістю, ґрунтується на психологічних чинниках.

Оцінки можуть кваліфікувати денотати за інтенсивністю прояву ознаки, здійснення дії, наприклад: *j-n bis ins Weiße der Augen ansehen* – "дуже уважно дивитись на кого-н.", *warten, bis man schwarz wird* – "чекати до почорніння", *weiß vor Empörung werden* – "побіліти від обурення", *j-n grün und blau schlagen* – "сильно побити кого-н".

Як прояв психологічного чинника можна розглядати утворення фразеологізмів за аналогією, наприклад: *etwas durch eine schwarze Brille ansehen* – *etwas durch eine rosa Brille ansehen*.

Головними видами переосмислення при формуванні фразеологічної семантики є метафора та метонімія. Метафоричний перенос, який виникає в результаті асоціацій за подібністю кольору, форми, властивості, якості, ознаки або призначення, і метонімічний перенос, утворений в результаті асоціацій за суміжністю на підставі логічних, часових, просторових, речових та причинно-наслідкових зв'язків, базуються на психологічному чинникові асоціації, відміченому у мові ще Г. Штейнталем. Водночас зауважимо, що в утворенні метонімії домінуючим є логічний чинник, тому що асоціації

полягають у гіперболізації "будь-якої властивості із вже вербалізованого відображення дійсності з огляду на її суміжність з властивостями нового означуваного..." [1:210], тобто у встановленні суміжності за виділеними певними ознаками. Більшість лінгвістів дотримуються думки, що між метафорою і метонімією немає чіткої межі, що ці тропи можуть переходити один в одного. Особливістю німецьких і українських фразеологізмів з компонентом на позначення кольору є те, що фразеологічне значення виникає нерідко в результаті метафори та метонімії як найбільш продуктивних видів переосмислення, тому що до складу ФО входять позначення кольору, котрі нерідко викликають перенесення на підставі кольору і пов'язаних з ним вражень, а глобальне фразеологічне значення є наслідком логічного висновку (особливо у дієслівних конструкціях), що є характерним для метонімії. Це дозволяє говорити про ускладнену семантичну трансформацію у процесі утворення ФО з компонентом на позначення кольору, яка є результатом багатоозначового типу номінації. Так, у фразеологізмі *ein grünes Kleid angezogen haben* група *ein grünes Kleid* виражає асоціації за схожістю з зеленим трав'яним покривом, а цілісний образ, який створюється цією групою разом із дієсловом *anziehen*, виникає на підставі метонімічного переносу (логічного висновку) – "перебування під землею", тобто "смерть".

Складними, інтегруючими феноменами, що беруть участь у фразотворчих процесах, слід визнати внутрішню форму і тісно пов'язану з нею фразеологічну абстракцію, під якою слідом за Мелерович [11:21] ми розуміємо результат абстрагування значення ФО від значень лексичних одиниць, що входять до її складу. Основним типом абстракції є узагальнення, типізація визначальних, соціально важливих ознак предметів і явищ, властивих семантиці всієї ФО. Внутрішня форма як одна або декілька семантичних елементів, що існують в структурі фразеологічного значення, відокремлюється мисленнєвою діяльністю за певними ознаками (логічний чинник) на підставі асоціацій (психологічний чинник) в результаті логічного або чуттєвого пізнання дійсності. Тому внутрішня форма є складним логікопсихолінгвістичним явищем.

У процесі фразеологічної номінації беруть участь всі три чинники, діалектично взаємодіючи і взаємопроникаючи, що не дозволяє чітко виокремити групи з тим чи іншим ведучим чинником. Хоча ступінь їх реалізації неоднакова, про перевагу лінгвістичного чинника можна говорити у тих випадках, коли має місце подальший розвиток семантики фразеологізмів, структурно-семантичні зміни цього мовного знака (фразеологічна деривація): *eine weisse Weste haben* → *eine blütenweisse Weste haben*, *eine braune Weste haben* → *eine tiefbraune Weste haben*; *grün sein* → *dunkelgrün sein*. Словотворчі засоби (компоненти *blüten-*, *tief-*, *dunkel-*) посилюють семантику фразеологізмів. У цих випадках спостерігається взаємодія мовного та психологічного чинників, а саме: словотворчі засоби номінації слугують вираженню інтенсивності прояви ознаки (психологічний чинник).

1. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129-221. 2. Шахнарович А.М., Голод В.И. Когнитивные и коммуникативные аспекты речевой деятельности // Вопросы языкознания. – 1986. – № 2. – С. 52-56. 3. Кондаков Н.И. Логика. – М.: Учпедгиз, 1954. 4. Goethe J.-W. Zur Farbenlehre // Sämtliche Schriften. – Wien. – Bd. 20, 1812 – 318 S. 5. Панов Е. Знаки, символы, языки. Москва, 1983. 6. Дерибере М. Цвет в деятельности человека. – М.: Издательство литературы по строительству, 1964. 7. Пророченко О.П. Слова-символы в немецко-русских фразеологических параллелях // Семантика единиц различных уровней в романо-германских языках. – Киев, 1982. – С. 198 – 205. 8. Мурьянов Л.Ф. К интерпретации старославянских цветообозначений. 1978. - №5. – С. 93-110. 9. *Süddeutsche Zeitung*, 25.11.2004.- № 274. – S. 3. 10. Арутюнова Н.Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике // Изв. АН СССР, серия ЛЯ. – 1973. – Т. XXXII. – Вып. 1. – С. 84 – 90. 11. Мелерович А.М. Проблема семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка: Учебное пособие по спецкурсу. – Ярославль, 1979. – С. 64-75.

The coordination of linguistic, psychological and logical factors in the process of phraseological nominations is shown on material of phraseological units with component of color indication in German and Ukrainian languages, in particular - the specificity of color phenomenon, its psychological influence on human beings, the meaning of referent presupposition in gynecological process as precondition for widening of phraseological meaning, also the role of inner shape in forming of phraseological meaning.

Кушнерик В.І.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ФОНОСЕМАНТИЧНІ ЗНАЧЕННЯ МОРФЕМ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Гармонійна синестезія, характерна для художніх творів та описана деякими поетичними школами (школа Ш.Георга), характеризується синестезією букв і слів.

Німецькомовний тлумачний словник Дудена характеризує синестезію (Syndsthesie-Mitempfindung) як літературознавчий термін, яка характерна для поезії романтиків і символістів і є "мовним вираженням синтезу багатьох змістових вражень" [7: 1505].

Енциклопедія англійської мови подає явище ФС у зв'язку з "фонестезією (коли увага зосереджується на відчутті цінності звуків) і ономапоєю (коли беруться до уваги звуки в поезії)" [5: 250]. Але розмежовується значення символізму по-різному. Інколи його дуже легко визначити, особливо коли слово складається зі звуків, що є копією звуків навколишнього світу: *bang* – вдаряти, *clip – clor* – тупотіти, *cough* – кашляти. Проте інколи в нас є тільки відчуття, що певне слово має певне відношення до предмета, але ми не можемо пояснити, яке саме: чи [dimpl], [pimpl], [wimpl] асоціюються з [simpl]; чи є щось у [v] на початку слова, що підсилює значення "ричання" у словах: *venomous* (ядовитий), *vile* (підлий); *vice* (огидний)? Так, далі наводяться приклади зв'язку звуків з певним значенням слів, досліджуючи звуки в